

MOLLA CÂMÎ'NİN OSMANLI EDEBİYATINA TESİRİ I

MUHSİN MACÎT*

Türk edebiyatı tarihinin en önemli meselelerinden biri tekâmül silsilesinin sağlıklı biçimde ilmi bir zemine oturtulmamış olmasıdır. Ortak İslâm estetiğine dayanan edebiyatların birbirleriyle olan ilişkileri ve etkileşimleri ele alınırken çok defa abartılarak biri diğ erinin cılız bir taklidi olarak gösterilir veya etkileşme meselesi tamamen göz ardı edilir. Henüz kendi edebiyatımızın dahilî tekamülünü değerlendiremediğimiz için dışarıdan gelen etkilerin mahiyet ve derecesini sağlıklı olarak ortaya koymamız mümkün değil. Buna rağmen kaynaklarda bulunan konuyla ilgili anekdotların değerlendirilmesinin en azından fikir vermesi bakımından faydalı olacağına inanıyoruz. Bu yüzden İran edebiyatının büyük şairlerinden Molla Câmî'nin Türk edebiyatına tesiri meselesini ele alacağız.

I. MOLLA CÂMÎ KİMDİR?

Molla Nureddin Abdurrahman, Horasan'ın Câm şehrinde doğdu. (817/1414). Doğduğu yere izafeten Câmî ünvanını aldı. İlk tahsiline babasının yanında başladı. Sonra öğrenimini o dönemin önemli kültür merkezlerinden Herat'ta sürdürdü. Öğrenimini tamamladıktan sonra Nakşibendî tarikatının şeyhlerinden Kaşgarlı Şeyh Sadeddin'le tanıştı, onun manevî feyzinden istifade etti. Mürşidinin 1455 yılında ölümü üzerine bir müddet onun Herat civarındaki türbesinin yakınlarında ikamet etti. Bu sırada büyük Türk şairi Ali Şir Nevâî (ö.1501) ile tanıştı. Sultan Ebû Sait döneminde (1458-1469) ünü yaygınlaşan Câmî, Hüseyin Baykara döneminde (1469-1506) şöhretinin zirvesine ulaştı. Hüseyin Baykara ve Nevâî'nin yakın ilgilerini gördü. 898/1492 yılında Herat'ta vefat etti.

Uzun bir ömür yaşayan Câmî özellikle hayatının son dönemlerinde kendini kültür ve sanata hasrederek manzum ve mensur bir çok eser bıraktı. Fars dilinin bütün imkânlarını yoklayan şair çeşitli konularda mistik yaratılışına uygun eserler kaleme aldı.¹

* Araştırma Görevlisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

¹ Asaf Hâlet Çelebi, *Molla Câmî*, İstanbul 1940; *İslâm Ansiklopedisi*, Camî Mad.

II. CÂMÎ'NİN ŞÖHRETİ VE TESİRİ

İran edebiyatı klâsik dönemini Molla Câmî ile Türk edebiyatı ise Bâkî (ö.1600) ile kapatır. Aradaki zaman farkı iki edebiyatın gelişim çizgisiyle alâkalıdır. Gelibolulu Âli (ö.1600) Osmanlı şiirinin teşekkülünü ele alırken “Tâ Bâyezîd Han zamânına gelince ve Timur Hanla ba’zı şuârâ-i Acem ve Nevâî lisânının zurefâsı mülk-i Rûma dâhil olunca sâhib-i mahlas kimse var idüğü ma’lûm degüldi” diyor.² Ali Şir Nevâî ve Molla Câmî’nin Osmanlı şiirine tesirleri edebiyatımızın oluşum devrine rastladığı için hem kültürel ilişkilerin o dönemdeki mahiyeti hem de şiirin tekâmül çizgisi açısından bize bir takım ipuçları verebilir. 15. yüzyılın ikinci yarısında Câmî, Nevâî ve Suhaylî gibi şairlerin oluşturdukları edebî muhitte, İstanbul’da özellikle Fatih Sultan Mehmed’in gayretleriyle oluşturulan kültürel ve edebî hareketlilik tezkirecilerin de dikkatini çekmiştir. Osmanlı şairlerinin Câmî ve Nevâî’nin muhitlerinde bulduklarına dair ve Herat şairlerinin İstanbul’da tanındığını gösteren yeterli malzeme mevcuttur. Câmî’nin Türk Dünyasıyla ilişkilerinin oluşmasında öteden beri var olan ilişkilerin yanı sıra Nevâî ile aynı muhitte yetişmesinin önemli rolü vardır. Ayrıca nakşibendiliğin Anadolu ve Rumeli’de yayılmasını sağlayan Şeyh Abdullah İlahî’nin (ö. 1491) Câmî ile görüştüğünü ve onun mistik tecrübesini Osmanlı şairlerine aktardığını biliyoruz.³ Bunlara ilâve olarak Câmî’nin eserlerinin Türkçeye kazandırılmasında önemli fonksiyonlar yüklenen ve “Câmî-i Rûm” diye anılan Lamiî Çelebi (ö.1532) nin çalışmalarını sözkonusu münasebetlerin kurulmasında önemli bir köprü olarak görüyoruz.

Câmî’nin Türk kültür ve edebiyatına tesiri meselesi bugüne kadar bütün boyutlarıyla ele alınmamıştır. Her ne kadar *İslâm Ansiklopedisi*’ndeki Câmî maddesinde onun “Osmanlı edebiyatı üzerindeki tesiri E.J.W. Gibb tarafından (*A History of Ottoman Poetry II*, 7-11) anlatılmıştır” denilmekteyse de ilgili bölümde Gibb’in konuya dair tespitleri çok kısa ve sathidir. Asaf Halet Çelebi’nin *Mollâ Câmî* adlı eserinde bu meseleye biraz değinilmiştir.

Bilindiği gibi Hüseyin Baykara döneminde en görkemli devrini yaşayan Herat önemli bir kültür merkeziydi. Öyle ki Herat’ta teşekkül eden edebî ve kültürel muhitler Osmanlı sultanlarının da dikkatini çeker. Döne-

² Mustafa İsen, *Künhü’l-ahbârın Tezkire Kısım*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1979, s. 11-1.

³ İsmail H. Ertaylan, *İlahî Divanı*, İstanbul 1961, s. 3.

minde İstanbul'u islâm dünyasının kültür merkezi haline getiren Fâtih Sultan Mehmed, Molla Câmî'yi İstanbul'a davet eder. II. Bayezid'in Câmî'ye yılda bin flori gönderdiği tezkirelerde kayıtlıdır.⁴ Ayrıca Feridün Bey'in *Münşeât-ı Selâtin* adlı eserinde Bâyezid'in Hüseyin Baykara ve Molla Câmî ile mektuplaştığını öğreniyoruz.

Fâtih Sultan Mehmed döneminde başlayan münasebetlerin II. Bayezid döneminde yoğunlaşarak devam ettiği görülür. Bu dönem şairlerinden Behiştî (ö. ?) ve Bursalı Kandî (ö. 1554) Herat'a gidiş gelişlerinde, Basirî (ö. 1534) ise Anadolu'ya yerleşmeğe gelişinde Câmî ve Nevâî'den haberler ve onların eserlerini getirirler. 16. yüzyıl tezkirelerinde bu şairlerle ilgili olarak anlatılanlar rahmetli Mehmed Çavuşoğlu'nun bir yazısında ele alındığı için bu şairlerin üzerinde fazla durmadan diğer bilgilerin değerlendirilmesine geçeceğiz.⁵

Molla Câmî'nin Sultan Bayezid'le mektuplaştığını ifade etmiştik. Âşık Çelebi'nin ifadelerinden Câmî'nin Osmanlı şairleriyle de mektuplaştığını öğreniyoruz. Âşık Çelebi, Akşemseddinzâde Hamdi Çelebi'den (ö. 1503) bahsederken "kendüde hayli eser-i cezbe ve pâyesinde rıfat-ı rütbe var imiş. Mollâ Câmî ile mu'âsir olmağın ekser ana taklîd idermiş. Ve gâhî Rûmdan Horasana mektûp gönderip mevâni-i mahabbeti te'kîd idermiş" diyor.⁶

16. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı şairlerinin görmek istedikleri kültür merkezlerinin başında Herat gelir. Bu dönemde Câmî'nin manevî feyzinden istifade etmek veya o muhitteki diğer uluların sohbetinde bulunmak için Herat'a giden şairlerin sayısı az değildir. Âşık Çelebi, Melîhî'nin (15. yy) hayatını anlatırken onun Câmî ile ders arkadaşı olduğunu ve Osmanlı ülkesine döndükten sonra yaşadığı acıklı durumunu şu ifadelerle dikkatlere sunar: "Rûmda tekmîl-i kemâl edüp badehu Aceme varup nice efâzıla mülhak ve Horasan'da Câmî ile hem-sebak olmuş idi. Yine Ruma gelüp tarîk-i dinde giderken sû-i ef'âl şem'-i hidâyetden iktibâsa mâni' olup güm-râh olmuş. ... Âhir meyhâneden meyhâneye kadeh cerrârî olup ehl-i bezmin rîze-i sofrâ-berdârî olmuş. ... Câmî-i merhûm bu hâlden gafil bunu fikr ider kim Melîhî Rûmda müte'ayyin fâzıl ola. Ba'z-ı resâilî ile meveddetnâme isdâr ider. Melîhî-i derd-mende harabâtda virdüklerin-

⁴ *Tezkire-i Latîfî*, İstanbul 1314, s. 1.

⁵ Mehmed Çavuşoğlu, "Kanûnî Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâî Tesiri Üzerine Notlar", *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, s. 75-90.

⁶ Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şu'arâ*, İst. Üni. Ktp. TY. 2406, 111b.

de bizde bu makule nesneyi ele almağa liyâkat kalmamışdur diyü i'tizâr ider. Biraz ahvâl-i perişânından ağlayup ağızdan du'â vü senâ gönderüp tevfiik müyesser olmağiyçün hayr du'â eylesün diyü tazarru' ve niyâz izhâr ider.”⁷ Melihî hakkında Âşık Çelebi'nin anlattığı bu durum Mecdî tarafından farklı ifadelerle aynen tekrar edilir.⁸ Tezkirelerdeki anekdotlardan anlaşıldığına göre Acem ülkesinden gelen şairlere Osmanlı toplumunda gösterilen ilgi fevkalâdedir. Tokatlı Leâlî'den söz eden tezkireciler onun “vilâyet-i Aceme” varıp sonra derviş kıyafetiyle Anadolu'ya gelerek kendisini Acem olarak takdim ettiğini, bu nedenle büyük ilgi gördüğünü ve sonra durum anlaşılınca Sultan'ın yakın sohbetinden uzaklaştırıldığını kaydederler.⁹ Latifî de tezkiresinde Kastamonulu Câmî'nin biyografisini anlatırken “Diyâr-ı Aceme seyâhat ve meşâyih-ı kibârı ziyâret idüp Hazret-i Şeyh Câmî'ye hizmet etmiş ve irâdet götürüp el almış idi” diyor.¹⁰ Bu şairle birlikte Osmanlı sahasında Câmî mahlaslı altı şair var. Halk şiirinde çok sık raslanan kendinden önce yaşamış ve belli bir seviyede üne kavuşmuş şairlerin mahlaslarını alma geleneği divan şiirimizde de çok yaygın olmakla birlikte karşımıza çıkar.¹¹

Şuara tezkirelerinin yanı sıra Osmanlı kültürünün önemli biyografik kaynaklarından sayılan *Şakayıkü'n-nu'mâniyye ve zeyilleri*'nde de bu mevzu ile ilgili ifadelerle karşılaşırız. Nakşî şeyhlerinden Sunullah (ö. 980/1574) dan bahseden Nevizâde Atâî şöyle diyor: “Mevlânâ Abdurrahman Câmî ile hizmet-i azizde hem-dest sebû vü câm gibi hem-hâl-hîz ü ser-mest olmuşlar idi.”¹²

III. TÜRK ŞİİRİNDE CÂMÎ TESİRİNİN YAYGINLAŞMASINDA NAZİRECİLİK GELENEĞİNİN ROLÜ

Buraya kadar Molla Câmî ile doğrudan ilişki kuran şairler hakkındaki ifadeleri özetleyerek değerlendirmeye çalıştık. Bu kısımda da Anadolu sahası Türk şairlerinin Câmî'nin eserlerine yazdıkları nazirelerden, haşiye ve

⁷ *A.g.e.*, 157b-158a.

⁸ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadaikü'l-Şakaik* (Haz.A.Özcan), İstanbul 1989, s. 250-251.

⁹ Mustafa İsen, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁰ *Tezkire-i Latifî*, Kayseri Raşid Ef. Ktp. 1160, 55a.

¹¹ Mustafa İsen, “Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler”, *Millî Eğitim*, 82 (Şubat 1989), s. 22-29.

¹² Nevizade Atâî, *Hadaikü'l-Hakaik Fi-Tekmileti's-Şakaik* (Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 207.

şerhlerden bahsetmek istiyoruz. Bilindiği gibi Câmî, hamse ve divan sahibi bir şairdir. Ayrıca Fars kültür ve edebiyatının çeşitli konularına dair biyografi ve teori alanında eserler yankı uyandırmakla kalmamış, İslâm medeniyeti dairesinde eser veren diğer milletlerin edebiyatlarında da ilgiyle karşılaşmıştır. Câmî'nin eserlerinin Türkçe'ye aktarılmasında Nevâî ve Lamîî'nin mühim bir fonksiyon üstlendiklerini daha önce belirtmiştik. *Latîfî Tezkiresi*'nde Lamîî hakkında şu ifadeler yer alıyor: "... Erbâb-ı fazl u ulûm vüfûr-ı te'lifâtı cihetinden ana Câmî-i Rûm dimişlerdür."¹³ Buna benzer ifadelerle diğer tezkirelerde de karşılaşırız.

Câmî'nin şiirlerine yazılan bütün nazireleri tespit etmek daha geniş bir çalışmayı gerektirir. Ancak, biz etkileşim meselesinin boyutları hakkında fikir vermesi bakımından Câmî'nin meşhur bir beytini ve buna yazılan nazire yahut nazmen tercüme nakletmek istiyoruz. Asaf Halet Çelebi,

Kendi hüsnün hûblar şeklinde icrâ eyledin
Çeşm-i âşıktan dönüp seyr ü temâşâ eyledin

beytinin Câmî'den aynen tercüme olduğunu ifade ediyor.¹⁴ Câmî'nin beyti şöyledir:

Hüsn-i hîş ez-rûy-ı hubân âşkârâ kerdei
Pes be-çeşm-i âşikân an-râ temâşâ kerdei

Ayrıca Yenişehirli Avnî'nin ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın da aynı anlam doğrultusunda söylenmiş beyitlerini tespit ettik:

Çünkü sen âyine-i kevne tecellâ eyledin
Öz cemâlin çeşm-i âşıktan temâşâ eyledin

Avnî

Kendi hüsnün vech-i dilberden hüveydâ kıldı aşk
Çeşm-i âşıktan dönüp anı temâşâ kıldı aşk
İbrahim Hakkı

Mecdî Mehmed Efendi, II. Bayezid devri şairlerinden Şeyh Bayezid hakkında bilgi verdikten sonra şu matlamı naklediyor:

Kendi hüsnün hûblar şeklinde peydâ eyledi
Çeşm-i âşıktan anı dönüp temâşâ eyledi

Ardından bu beytin Câmî'nin,

¹³ *Tezkire-i Latîfî*, 131a.

¹⁴ A. Halet Çelebi, *a.g.e.*, s. 53.

Ez-rûy-ı yâr zâhir ü mazhar yek-ist lik
Der-hükm-i akl îñ diğêr ân diğêr âmâde

beytinin “mazmûn-ı meymûnuna mülâyim” olduğunu ifade ediyor.¹⁵

Tasavvuf konusunda konuşanların sık sık tekrar ettikleri şu kıta da Molla Câmî'den tercümedir:

Ben gafil idim gizlü ıyan hep sen imişsin
Canlarda vü dillerde nihan hep sen imişsin
Senden bu cihân içre nişan ister idim ben
Âhır bunı bildüm ki cihan hep sen imişsin
Nev'î

Mollâ Câmî mesnevilerini *Heft-evreng* adı altında toplamıştır. Bu mesnevilerden *Sübhatü'l-ibrâr'a* Atâî'nin *Sohbetü'l-ebkâr*'ı nazire olarak yazılmıştır. *Salamân u Absâl*'ı Lamîî Çelebi Türkçe'ye çevirmiştir. *Tuhfetü'l-ahrâr*'ına iki şerh yazılmıştır. Bunlardan ilki Bursalı Rahmî'ye (ö. 1566) aittir. Hasan Çelebi, tezkiresinde “Molla Câmî'nün Tuhfesin dahi tercüme itmişdür” diyerek bu hususu belirtir.¹⁶ Diğêr şerh Prizrenli Şem'î'ye (ö. 1592) aittir *Yusuf u Züleyhâ* mesnevisine Hamdi Çelebi,¹⁷ Kâmî ve Gubarî nazire yazmışlardır. *Hürednâme-i İskenderî* adlı mesnevisi de yine Lamîî tarafından Osmanlı Türkçesine kazandırılmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda da Câmî'nin mesnevilerine şerh, haşîye ve nazilereler yazılmıştır.

Câmî, Nakşibendî tarikatının önde gelen simalarından biridir. *Nefe-hâtü'l-üns* adlı eserinde velilerin, din ulularının menkabevî hayat hikâyelerini anlatmıştır. Bu eser Nevâî tarafından doğu Türkçesine çevrilmiştir. Nevâî Türk velilerinin biyografilerini de eklemiştir. Lamîî Çelebi tarafından da Osmanlı Türkçe'sine çevrilen eser uzun yıllar Türkler arasında okunmuştur. Câmî'nin biyografisi alanında en önemli eserlerinden biri olan *Bahâristân*'a da Türkçe haşîye ve şerhler yazılmıştır. Hatta Farsça yazar şairlerin biyografilerini verdiği yedinci ravza Türk şuara tezkireciliğî gele-neğinde etkili olmuştur. Sehî Beğ, Latîfî ve Âşık Çelebi tezkirelerinin mu-kaddimelerinde *Bahâristân*'ı okuduklarını zikrederek ondan övgüyle bahse-

¹⁵ Mecdî, *a.g.e.*, s. 371.

¹⁶ Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Millet Ktp. H. Ali Paşa 602, 134a.

¹⁷ Ağah Sırrı Levend, “Hamdi'nin Yusuf u Züleyhası” *TDAY Belleten* 1968, s. 173-211; Cahit Kavcar, “Hamdullah Hamdi'nin Yusuf u Züleyhası”, *TDAY Belleten*-1968, s. 157-172.

derler. Ayrıca Kutbî'nin ona *Nigârîstân* adıyla Farsça nazire yazdığını Sehî Beğ kaydeder.¹⁸

İran edebiyatında en çok muamma yazan şairlerden biri de Molla Câmî'dir. Onun muammaları Türk şairleri tarafından şerh edilmiştir.¹⁹ Sehî Beğ'in ifadesine göre Gelibolulu Sururî "Mevlânâ Abdurrahman Câmî ve Seyyid Hüseyin mu'ammâ fenninde yazdukları risâlelere şerh yazup muğlak yirlerin açup be-gâvet âsân-ı latîf ü hûb itmîşdür."²⁰ Bu ifadeleri Latîfî de doğrular. Merzifonlu Eşref de onun muamma risâlesini "şerh edüp" bir eser ortaya koymuştur.²¹

Câmî'nin *Hâdis-i Erbaîn*'ini de Nevâî başta olmak üzere Fuzûlî, Rihletî, Nâbî, ve Münif gibi Türk şairleri tarafından tercüme edilmiştir.²²

Medhî, Muhyîddin Çelebi ve Süleyman Nahîfî gibi bazı şairler de Câmî'nin şiirlerine nazireler söylemişlerdir.

Dilbilgini İbn Hâcib (ö. 1248) tarafından yazılan *Kafiye* adlı Arap gramerine dair esere Câmî'nin *Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* adıyla yazdığı şerh Osmanlı medreselerinde asırlarca okutulmuştur. *Câmî* adıyla meşhur olan bu esere Türkçe haşiye ve şerhler yazılmıştır. *Şakayıkü'n-nu'mânîyye ve zeyilleri*'ne göre Kınalızâde Ali, Muhammed b. Hüsâm, Kadızâde Muhammed Efendi, Celeb Mustafa Efendi, Derviş Mehmed Efendi gibi Osmanlı bilginleri sözünü ettiğimiz esere haşiye, ta'likat ve şerhler yazmışlardır.²³ Günümüzde bile geleneksel metodlarla Arapça öğreten medreselerde bu eser okutulmaktadır. Süheyl Ünver'in Kütahya Vahit Paşa Ktp. 1118'de kayıtlı yazmadan naklettiği şu beyit eserin şiirlere konu olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.²⁴

Ey tâlib-i ma'ârif nûş et şarab-ı nahvi
Def-i humâr-ı cehle Câmî kifâyet eyler

¹⁸ Sehî Beğ, *Hest-Behîst*, Sül.Ktp. Hamidiye 1503, 41 a.

¹⁹ Âmil Çelebioğlu, "Muammalara Dair", *Türk Kültürü*, XVII, 200-201-202 (Haziran-Temmuz-Ağustos) 1979, s. 38-43.

²⁰ Sehî Beğ, *a.g.e.*, 44 a.

²¹ Safayî, *Tezkiretü's-Safayî*, Sül.Ktp.Esad Ef. 2549, 29b.

²² Abdülkadir Karahan, "Tercüme Edebiyatından Numûneler Üzerine Çalışmalar, Câmî'nin Erbaîn-i ve Türkçe Tercümeleri-I" *TDE* IV, 4, s. 345-371; A. Sırrı Levend, "Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri" *TDAY Belleten*-1972, s. 35-38.

²³ *Şakayıkü'n-numaniye ve zeyilleri*, (Haz. A. Özcan), İst. 1989, V. Cilt.

²⁴ Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. 107.

IV. OSMANLI ŞAİRLERİNİN MOLLA CÂMÎ VE ESERLERİNE YÖNELİK DÜŞÜNCE VE DEĞERLENDİRMELERİ

Gerek divanlarda gerekse tezkirelerde Osmanlı şairlerinin zaman zaman Câmî ve eserleri hakkında söyledikleri beyitler ve şiirlerle karşılaşırız. Bunlara dikkat edilirse bir çoğunda Câmî'nin Nevâî ile birlikte anıldığı görülür. Bu konudaki beyitlerde Câmî, üstad kabul edilen büyük bir şair olarak takdim edilir.

Hasan Çelebi ve Beyânî tezkirelerinde Muhitû adlı bir şair, Câmî hakkında söylediği şu mısralarda onun eserlerine de göndermelerde bulunur:

Rişte-i nazma geçüren subha
Şehr-i vücûda getüren tuhfe
Ma'nilerin bâde-i gül-fâm idi
Cins-i terâkibi ana câm idi.²⁵

16. yüzyıl şairlerinden Yetim (Ali) ahvâlini padişaha bildirmek için söylediği bahariyede Câmî hakkında şöyle diyor:

Meclis-i ışka gelse mestâne
Suna Câmî'ye şevkı peymâne²⁶

Osmanlı şairlerinin bazıları özellikle şiirlerinin makta beyitlerinde, mesnevilerinin "sebeb-i telif" bölümlerinde diğer şairler hakkında bir takım değerlendirmelerde bulunurlar. Kendi şiirleriyle diğer şairlerin eserlerini mukayese ederler. Bursalı Rahmî Çelebi kendisini ancak Câmî ve Kemâl-i İsfahanî'nin anlayabileceklerini şu beyitte dile getirir:

Suhan bezminde Câmî'dür bilen keyfiyyet-i hâlim
Hayâlât-ı kelâmım Rahmî'yâ ancak Kemâl anlar²⁷

Yetimî de kendisini Osmanlı şiirinin Câmî'si sayar:

Hâfız u Sa'dî-i Şîrâz olmuşuz
Rûm'a Câmî-i Horâsân olmuşuz²⁸

16. yüzyıl divan şiirinin büyük ustalarından Hayâlî Bey kendisini ikinci Câmî olarak takdim eder:

²⁵ Hasan Çelebi, *a.g.e.*, 279 a.

²⁶ Âşık Çelebi, *a.g.e.*, 117 a.

²⁷ Ahdî, *Gülşen-i Şu'ârâ*, Millet Ktp. Ali Emiri 774.

²⁸ *Divan-ı Yetimi*, Atatürk Üni.Ktp. S.Özege 18949, 20 a.

Suhan bezminde ben bir rind-i dürd-âşâm kopdum kim
Ma'ânî câmını içmekde oldum Câmî-i sâni²⁹

17. yüzyıl divan şairlerinden Sabrî şu beytinde Riyâzî Tezkiresi'nde de anlatılan bir olaya telmihde bulunmuş olabilir:

Benüm ol meygede-i feyz ki Yûh-ı Câmî
Nağme-i bâde-i nazmumla olur raks-ârâ³⁰

Riyâzî'nin anlattığına göre Câmî ve Nevâî'nin bulunduğu bir mecliste diyâr-ı Rum'dan Herat'a giden birine Osmanlı ülkesindeki şairlerin yeni şiirlerinin olup olmadığı sorulur. O da Ahmed Paşa'nın,

Çîn-i zülfün müşke benzettüm hatâsın bilmedüm
Key perişân söyledim bu yüz karasın bilmedüm³¹

beytini okuyunca Molla Câmî şiirin ahengine kapılarak raksa başlar. Beyitteki "raks-ârâ" ifadesinin arkasında böyle bir rivâyetin varlığı düşünülebilir.

Câmî ve muhitine karşı divan şairleri her zaman hayranlık duymazlar. Gelibolu'lu Âlî, Prizrenli Mümin'in "Câmî ve Hâfız henüm asırmda gelse bana bi'z-zarûre baş eğerler idi" dediğini söyler.³² Âşık Çelebi de Mümin'in kendini "Câmî ve Hâfıza mu'adil" gördüğünü kaydeder.³³

Osmanlı sahasında Câmî'nin sadece divan şairleri tarafından değil halk şiiri geleneğine bağlı şairler tarafından da tanındığını Âşık Ömer'in *Şairnâmesi*'nden öğreniyoruz:

.....
Fârsî güftelerle Mollâ Câmî'nin
Nazm-ı durer-bârı tuttu cihânı³⁴

Divan şiiri geleneğinde bazı kitap adlarının özel isim olmalarının yanında, sözlük anlamlarını da kastedecek şekilde tenasüp, tevriye, cinas gibi edebî sanatlarla bir edebî hususiyet içinde kullanıldıklarını biliyoruz.³⁵ *Bahârîstân*'ın bu yönüyle şiirlerde zaman zaman anıldığı görülür.

²⁹ *Hayâlî Bey Divanı* (Haz. Ali N. Tarlan), İstanbul 1945.

³⁰ Hasan Kasır, *Sabrî Divanı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1989.

³¹ *Ahmed Paşa Divanı* (Haz. Ali N. Tarlan), İstanbul 1966, s. XI-XII.

³² Mustafa İsen, *a.g.e.*, s. 177.

³³ Âşık Çelebi, *a.g.e.*

³⁴ Şükrü Elçin, "Âşık Ömer'in Şairnâmesi", *Türk Kültürü*, 330 (Ekim 1990), s. 591-609.

³⁵ Cemal Kurnaz, "Divan Şiirinde Sözkonusu Edilen Kitap Adları Üzerine", *Millî Eğitimi*, 86 (Haziran 1989), s. 44-51.

Bahâristân-ı tab'umda açıldı bir gül-i sûrî
 Hacil eyler anun her bergi evrâk-ı gülistânı³⁶
 Hayâlî

Gûş idüp elhân-ı murganı dırahtandan
 Ders-i ışkı ezber et ey dil Bahâristân'dan³⁷
 Feyzî

Gülistân-ı cemâlin kim kitâb-ı hüsn-i behcettir
 Komadı revnakın ey dil bahâristân u bostânın³⁸
 Usûlî

Yukarıda Câmî'nin Osmanlı şairleri tarafından tanınmasında ve sevilmesinde nakşibendiliğin önemli bir fonksiyon icrâ ettiğini söylemiştik. Bu bakımdan kimi şairler onun mistik yönünü ön plâna çıkararak şiirlerinde anarlar. Fikir vermesi bakımından farklı üç beyit almakla yetiniyoruz.

Rûmdan dervîşini bir cezbeyle celbeder
 Şeyh-i hâk-i Pars u pîr-i Herâtumdan ümîd³⁹
 Yetimî

Vâli-i ashâb-ı takvâ Câmî-i ahhâb-ı Hak
 Pâdişâh-ı ümmet-i Ahmed penâh-ı ehl-i dîn⁴⁰
 Yahyâ Beğ

Câmî-yi Rûm u mürîd-i şeyh-i cânem Lâmi'î
 İsterem şimdi tavâf etmek Horâsân illerin⁴¹
 Lâmiî

Başlangıçtan itibaren divan şiirini etkileyen klâsik dönem Fars şairleri 17. yüzyıldan itibaren Hind üslûbuyla eser veren şairlere yerlerini bırakırlar. Bunun neticesi olarak Câmî 17. yüzyıldan itibaren şairliğinden ziyade mistik yönüyle, diğer dallarda verdiği eserleriyle ve Hüseyin Baykara ile olan ilişkileriyle anılır. Hüseyin Baykara dönemi Timurluların sanat ve edebiyat alanında yaşadığı en parlak dönemdir. Buna paralel olarak Bay-

³⁶ *Hayâlî Bey Divanı*, (Haz. Ali Nihat Tarlan), İstanbul 1945.

³⁷ A. Osman Çoşkun, *Şimşeşzâde Feyzî Divanı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1990.

³⁸ *Usûlî Divanı* (Haz. Mustafa İsen), Ankara 1990.

³⁹ *Divân-ı Yetimî*, 13 b.

⁴⁰ *Yahya Bey Divanı* (Haz. M. Çavuşoğlu), İstanbul 1977.

⁴¹ Hamit B. Burmaoğlu, *Lamiî Çelebi ve Divanı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1984.

kara'nın sanatkârları koruduğunu ve bu dönemin Osmanlı şairleri tarafından adetâ örnek gösterildiği biliyoruz:

Sultân Hüseyin Baykara devridür hemân
Eyyâm-ı devletünde cihân çeşn ü sûrdan ⁴²
Nâ'îlî

Keremler kim senin devrinde gördi Galib-i nâcâr
Hüseyin-i Baykara'dan görmedi Câmî gibi yektâ ⁴³

Bu beyitlerde de görüldüğü gibi şairler dönemlerini Hüseyin Baykara dönemine benzetiyorlar. Galip'de III. Selim'i Baykara'ya; kendisini Câmî'ye benzeterek sosyal konumunu belirler.

Hüseyin Baykara döneminde Herat'ta zirvesine ulaşan edebî ve kültürel hareketin Osmanlı edebiyatının gelişmesi ve şekillenmesinde, muhteva ve türlerin zenginleşmesinde önemli bir fonksiyon icrâ ettiği söylenebilir. Kanûnî devrinden sonra gittikçe zayıflayan kültürel münasebetler ve *Sebk-i Hindî* diye nitelendirilen edebî hareketin Osmanlı şairinde varlığını iyice hissettirmesi Herat mektebi şairlerini ikinci plâna itmiştir. Buna rağmen başlangıçtan 19. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı muhitinde Molla Câmî ve Ali Şir Nevâî'nin eserleri okunmuştur.

⁴² *Nailî Divanı*, (Haz. Halûk İpekten), İstanbul 1970.

⁴³ *Divan-ı Şeyh Gâlib*, Kahire 1252.

